

OSMANLI BALKANA "ELVEDA RUMELİ" DEDİ, AMA BALKANDAKİ DİLLER TÜRKÇE KÖKENLİ SÖZCÜKLERE "ELVEDA" DEMEDİ

The Ottomans said "Farewell Rumeli" to the Balkans, while the balkan
languages never said "Farewell " to the turkish borrowings

Lindita XHANARI (LATIFI)*

Özet: 15.-16. yy boyunca Macaristan'dan başlayarak, Bosna-Hersek, Kosova, Sırbistan, Hırvatistan, Karadağ, Arnavutluk, Makedonya, Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan'a kadar olan bu geniş coğrafyada yaşanan, beşyüz yıllık Türk etkisi kendisini yalnızca dil olarak değil, kültür ve yaşam biçimi olarak da belli etmiştir. Balkanlarda resmi dil Türkçe olmasına rağmen, bölge nüfusunu oluşturan farklı etnik kökenden ulusların günlük konuşma dili olarak kendi dillerini konuşmaları konusunda herhangi bir baskı olmamıştır. Bu nedenle etnik gruplar tarafından Türkçe kolaylıkla kabul edilmiştir. Gerek coğrafyasının büyüklüğü, gerekse Dünya tarihinde çok önemli olayların gerçekleştiricisi olan Balkan ülkeleri, ne yazık ki, Balkan dillerinde Türkçe'nin etkisi hak ettiği ilgi, gelişme ve araştırmalardan uzun bir süre yoksun kalmıştır. Balkanologlar bu çalışmalardan henüz uzak kalıyorlar. Osmanlı İmparatorluğunun bölgede bulunduğu beşyüz yıllık süre içinde, kullanılan resmi dil Türkçedir ve tüm Balkan ülkeleri ve dilleri bu zengin kaynaktan yararlanmışlardır. Bu nedenle Balkan Türkolojisi konusunda çalışmalar yapan dil bilimcilerin asıl görevi Balkan dillerine Türkçe'den giren ortak sözcüklerin listesini tespit etmek olmalıdır. Türkçe, Balkan dilleri arasındaki ilişiyi doğrudan kurmamakta; ancak bir "üst dil" olarak bu ilişiyi güçlendirmektedir. Türkçe, yukarıda sözünü ettiğimiz biçiminde bölgenin diklerini doğrudan etkilemesine rağmen (günlük konuşma dili, yazı dili, sosyal yaşam dili, ekonomi dili v.b) hiç bir zaman "tek bir dil" olmamıştır. Balkanlarda resmi dil Türkçe olmasına rağmen, bölge nüfusunu oluşturan farklı etnik kökenden ulusların günlük konuşma dili olarak kendi dillerini konuşmaları konusunda herhangi bir baskı olmamıştır. Bu nedenle etnik gruplar tarafından Türkçe kolaylıkla kabul edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Türk etkisi, Balkan ülkeleri, Balkanologlar, ortak sözcükler, miras, kültür

* Doç. Dr., Tiran Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi, Rr. Elbasanit, Tiranë, Arnavutluk.

Abstract: *During the 500 years of Turkish settlement in the Balkans, it is normal that the Balkan languages were influenced by grand Turkish. This influence was not only on language, but Economics, Politics, Administration life style and local culture as well. Unfortunately, the Balkan Countries which both cover a large area and caused very important phenomena in World history have deprived of the developments and research on the influence of Turkish on the Balkan languages and the interest which it deserves for a long time. The Balkanologists are stil far from this study. During the 500 years of Ottoman reign in the region, the official language was Turkish and the Balkan Countries and languages benefited from this rich source. The non-existence of geographical distance in the region and neighbourly relations made cultural exchange easy. Thus, the essential task of the linguists who are studying on Balkan Turkology must be establishing the list of the common words which came into the Balkan languages from Turkish. The words carried over from Turkish into the Balkan languages are not only the haritage of grand Turkish, but also the heritage of the Balkan languages. We should appreciate, examine and preserve this heritage.*

Key words: *Balkan Turkology, languages, examine, words, culture*

Hepimizin bildiği gibi üniversite yararlı bir kurumdur; ama aynı zamanda büyük bir sorumluluk. Çünkü üniversite geleceğimizi vatanımızda barındıran tapınaklardır. Bu zenginliğimizden daha büyük bir hazine yok. İleri gitmek için vizyonumuzu birlikte geliştirmeliyiz ve gelişmek için üniversiteyi skolastik ve sınırlı düşüncelerden kurtarıp geniş düşünceye açmalıyız, açık ekonomi sistemi ve uygun ders programları aracılığıyla Bolonya sistemine uyum sağlayabiliriz; çünkü bu sistem gençlerin ulusal değerlerine sahip çıkıp evrensel değerleri anlamasını amaçlıyor.

Türkiye`de Balkan dilleri bölümleri açılmış. Sizlerinde olduğu gibi, pekçok ölçüden, hareketle kendime soruyorum: profösör olarak, araştırmacı olarak, entellektüel olarak sürekli sorumluluk hissi içerisindeyim, gençler bu diplomalarla ne yapacak? Çekmecelerde kapalı duran ve kimseye yarar sağlamayan yüksek lisans ve doktora vermeye devam mı etmeliyiz? Üniversitelerimiz bilgi yuvası ve toplumsal kültürümüzün dağılım noktasıdır.

Evrensel olarak hislerimiz, hissettiklerimiz aynı, birbirimizi iyi anlıyoruz, çünkü tarihi kökenimiz aynı kaynaktan. Üniversitelerin ve bilimin genel misyonu engel teşkil eden duvarları yıkmak, çünkü bu engeller eskiden beri Balkan halklarımızın değerlerini karalıyor ve hapsediyor. İşbirliği yaparak değerlerimizi evrensel hale getirmeliyiz. Küreselleşen dünyada ortak kültürümüzü geliştirmeliyiz ve zenginleştirmeliyiz.

Çözüm önerisi olarak gördüğüm konulara varmak için, kısaca eskiye biraz

dönmem gerekiyor, çözüme doğru giden temel unsurları aramam gerekiyor. Araştırmaların ana maddesi tarihtir, hepimiz biliyoruz, ama biz tarihi geleceğe gitmek için merdivenin ilk basamağı olarak görüyoruz ve tarihi günümüzün ve geleceğin işlevinde değerlendirilmeliyiz.

Balkan dilleri üzerinde gerçekler nasıl? Birbirinden farklı olan bu diller bir noktada birleşirler: Osmanlı Türkçesinden bu dillere giren binlerce sözcükler buluyor, ve bunun yanında halklarımızın beraber kullandığı ve Osmanlı Türkçesinin bu halklara on binlerce deyim ve milli kültürünün ifadeleridir. Balkan dilleri yaşayan – canlı bir labovatuvardır, sonsusca araştırmalar yapılabilir; Balkan, Türkiye ve hatta Avrupa için tarihi değerleri olan sonuçlar ortaya çıkabilir.

Tarih dönemleri içinde Balkanlar ve Balkan ülkeleri, Ortaçağ'dan başlayarak Türklerle temaslarda bulunmuşlardır. Türkler dünya coğrafyasında çok geniş bir alanda görülürler. Moğolistan'dan Bosna-Hersek'e, Sibiryaya yakınlarından Irak ve Kıbrıs'a kadar uzanan bölgelerde Türkler vardır. Dolayısıyla, çeşitli lehçe farklılıklarıyla da olsa, Türk Dili de bu geniş coğrafyada ve yaklaşık 200 milyon kişi tarafından konuşulmakta, iletişim aracı olarak kullanılmaktadır. Bölgedeki coğrafi uzaklıkların olmaması, komşuluk ilişkileri ve çeşitli kültürel alışverişleri de kolay hale getirmiştir.

Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğunun resmi dilinin Balkan Dilleri sınıfında yer almamasına rağmen, tüm bölgede homojen ve tektip bir dil olarak kullanılması da bir tesadüf değildir. Balkanlarda resmi dil Türkçe olmasına rağmen, bölge nüfusunu oluşturan farklı etnik kökenden ulusların günlük konuşma dili olarak kendi dillerini konuşmaları konusunda herhangi bir baskı olmamıştır. Bu nedenle etnik gruplar tarafından Türkçe kolaylıkla kabul edilmiştir. Balkan dillerine Türkçe'den giren eş anlamlı sözcükler ile yeni kavramların oluşmasında Türkçe en önemli kaynak dil olmuştur.

15.-16. yy boyunca Macaristan'dan başlayarak, Bosna-Hersek, Kosova, Sırbistan, Hırvatistan, Karadağ, Arnavutluk, Makedonya, Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan'a kadar olan bu geniş coğrafyada yaşanan, beşyüz yıllık Türk etkisi kendisini yalnızca dil olarak değil, kültür ve yaşam biçimi olarak da belli etmiştir. Hemen hemen her kent merkezlerinde cami, saat kulesi, medrese, mektep, pazar yerleri, lokantalar, Türk kahveleri, Arnavut kaldırımlarıyla labirent şeklinde düzenlenmiş, zanaatçilerin dükkanları, Türk hamamları bulunurdu. Bu geleneksel dükkanlarda doğu (oryantal) kilimlerden başlayarak, bakır ev eşyalarına kadar pek çok nesne bulunmaktaydı. Hem Slav kökenli olan; hem de olmayan kent merkezlerinde oryantalist biçiminde döşenmiş (alçak masalar, bol minderli oturma

grupları, el dokuması, Türk motifli, kök boyası ile boyanmış Türk halı ve kilimleri ile ocaklar) Türk kahveleri ve pastahaneleri vardır. Bu kahve ve pastahanelerde kullanılan eşyaların terminolojisi de tamamıyla Türkçe sözcüklerden oluşmaktadır. Örneğin: lokum, helva, baklava, kadayıf, boza, şurup, şekerpare, börek, aşure, muhallebi, tulum, hoşaf, kahve, cezve, tabak, fincan, çay v.b.

Bunun dışında özel yaşam biçimi ve alanlarında da oryantal biçimde süslenmiş “özel alanlar” bulunmaktadır. Örneğin, gerek slav olan, gerekse olmayan ailelerin evlerinde tamamıyla oryantalist biçimde süslenmiş “türk oda” bulunmaktadır. Ev alanı içinde farklı kültürlerin sentezlendiği en önemli alanlardan biri de “mutfak”tır. Bu özel alanda farklı kültürlerin yüzyıllar içinden süzülüp gelen yöntemleri aynı kaptan harmanlanarak yeni bir şekle bürünür.

Diğer taraftan gıda ürünlerinin, mutfak ve mutfakla ilgili araç-gereçlerin, yemek adları ve yapılaş biçimlerinin, sebze, meyve ve diğer eşyaların adları da büyük aranda “Türkçe’dir”. Balkan uyruklu olup da evinin kapısını açtığı anda mutfak, salon, tuale, oturma odası, yemek masası ve benzeri ile ilgili türkçe sözcük ve deyim kullanmasın.

Osmanlı Türklerinin bölgeden ayrılmaları yüzyılı bulmasına rağmen, bu sözcükler Balkan insanının doğumundan ölümüne kadar eşlik ediyorlar. Bu dillerin ayrılmaz bir parçası olmuşlardır “dilimizin eti ve kemiği olmuştur”¹, özellikle yansıttıkları biçimbilimsel nuanslarıyla.

Osmanlı Balkana “Elveda Rumeli” dedi, ama Balkandaki diller (arnavutça, boşnakça, sırıpça, makedonca, bulgarca, romence, macarca ve yunanca) Türkçe kökenli sözcüklere “elveda” demedi. “Elveda” dememekle kalmadılar, bu sözcüklere kendi dillerinin ek ve önek ekleyerek kendi sözcülerinin önemli unsurlardan yaptılar, bu sözcükleri “ezeli” yaptılar.

Ballkan dillerinin standart sözlüklerini inceleyerek görüyoruz ki Türkçe’den gelen sözcükler oldukça büyük bir sayıda bulunmaktadır. Tabii ki bu sayı farklı dillerde, farklı olmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun etkisi tüm Ballkan ülkelerinde aynı olmasına rağmen, Türkçe’nin etkisi aynı olamadı çünkü Ballkan dilleri farklı dillerdir. Türkçe Ural-Altay grubuna girer, Arnavutça ve Yunanca ayrı dağ olarak Hind-Avrupa grubuna girerler, Rumenca Latin grubuna ve Boşnakça, Makedonca, Bulgarca ve Sırbça Slav grubuna girerler.

Balkan dillerinin Türkçe’den etkilinmesinde en önemli hususlardan biri de,

1 E.Çabej, “Për një shtresim kronologjik të huazimeve turke të shqipes”, SF, 1975, 1, Tiranë

bu dilden eklerin bile geçtiğinin görülmesidir. Hatta dili kullanılan Balkan halklardan tarafından, Balkan dillerinin sözcük gövdelerine Türkçe eklemeler yaparak dili kullanmışlardır. Demek ki dili kullanılanlar alınan sözcüklerde gövdenin ve ekin ayrımını yapmada ve aynı zamanda da ekin anlamının belirtilmesinde yetenekli olmuşlardır.

Balkan dillerindeki, isimler büyük ölçüde Türkçe'den özel olan bazı yapım ekleriyle girmiştir. Ünlü dilbilimci Frank Miklosiç "Doğu ve Güney Avrupa dillerinde Türkçe unsurlar" adlı kitabında çok geniş bir çalışma yapıp, bu dillerde geçen Türkçe sözcüklerin üzerinde çalışarak bu kitabı gerekli "Eklentileri" yaptıktan sonra tamamladı (1889). Yazara göre:

- **cı;-ci;-cu;-cu); -çi (-çı;-çi;-çu;-çu)**, Arnavutça, Bulgarca ve Sırbça'da bulunur. (Yazar inceleme yaptığı zamanında Sırpça diyerken, hem Boşnakça ve Makedonca düşünebiliriz)
- **--lık;-lik;-luk;-luk)**, tüm Balkan dillerinde, yalnız Yunanca'da bulunmaz.
- **-li/-lli (-lı;-li;-lu;-lu)**, tüm Balkan dillerinde, yalnız Yunanca'da bulunmaz.
- **-çe (-çe;-ça)**, Arnavutça, Bulgarca ve Sırbça'da bulunur.
- **-qar (-kâr)**, tüm Balkan dillerinde.

Geleceğe Doğru

Buna rağmen, bu pahabiçilmez dilsel miras ne yazık ki Türkiye'deki araştırmalarının hedefinden uzak kalmıştır. Türk Türkolojisi için çalışılmamış bir tarladır. Bu noksanlığın en büyük engellini Balkanlar'daki dillerinin Türkiye'deki Türkologlar tarafından bilmemelerinden kaynaklanıyor. Bu nedenle Balkan Türkolojisi konusunda çalışmalar yapan dil bilimcilerin asıl görevi Balkan dillerine Türkçe'den giren ortak sözcüklerin listesini tespit etmek olmalıdır. Türkçe, Balkan dilleri arasındaki ilişiyi doğrudan kurmamakta; ancak bir "üst dil"² olarak bu ilişiyi güçlendirmektedir.

Bunun için yapılacak yeni projelerde, türkçe kökenli sözcükleri ve dililişkileri konusunu kendi çalışmalarının **başmaddesi** olan Balkan araştırmacıların yer alması şarttır. Vurgulayarak söylüyorum ki Balkan ülkelerinde kendi hayatını,

2 Latifi, L., Huazimet turke në gjuhën shqipe krahasuar me gjuhët e tjera të Ballkanit, Tiranë 2006.

performanslarını, bilgilerini ve nefeslerini bu konuya feda etmiş bilim adamlarımız vardır. Böylesi kişiler az değildir. Burada YÖK-ün enisyatifine büyük bir teşekkür iletmeyi borç bilirim. YÖK-ün himayetinde açılan Balkan dilleri bölümlerinde Türkoloji ile işbirliği içerisinde bu bölümlere destek olmak amacıyla yeni projelerin yürütülmesi düşüncesindeyim. Bu bağlamda belirli maddelere yer verdiğim konulara geçmek istiyorum.

Bunun yanında en az yirmi yıldan beri bir bilimsel ve benzeri açılmasılabirlikte gözümüzün gördüğü ve elemizin değidiği pek az bilimsel çalışma görüyoruz. Gerçektir ki “gönül eskiyi arıyor “ gibi. Genç bir araştırmacı olarak araştırmalarımı eski günlerin yetiştirdiği değerli hocalarımızın eserlerinin adımlarının devamında yapmaktayım. Günümüzde, üzülenek söylüyorum, referans, kaynakça olarak değerlendirebildiğim yirmi, on beş, on, beş yaşında ciddi bir çalışma yok. Eskiden araştırma görevlisi olarak en az on beş gün, en fazla bir ay süre ile Türkiye`ye, araştırma yapmak için gelen bilim adamlarımız pek verimli çalışma bırakmıştır yeni nesillere, yani bizlere. Onları başarılı yapan gönderilmiş oldukları devlet tarafından yönetilen plan ve projelerdir. Onların “kulağını çekecek” birileri vardı, Türkçesiyle...hesap verecek birileri vardı. Bundan böyle, eğri oturup, doğru konuşmak lazım, bilimsel olarak bizim de birilerinin “kulağımızı çekmesi”ihtiyaç görülmektedir. İlk etapta, bu uygulamayı canlandırılmasını acil tedavi SOS olarak görüyoruz. Bununla beraber belirli bir bütçeye dayanan plan ve projelere derhal geçmesi lazım.

Bunun uygulanması da Balkan ve Türk uyruklu bilim adamlarının katılması şart bir **Birliktelik Araştırma Merkezi** kurulmasını öngörüyoruz. Bu uygulamanın verimli olması için başında verimli insanlar olmasını gerektirir. Her Balkan ülkesinin bu işe gönül verecek bir “kaymakam” seçilmesi lazım. Hakeza, Anadolu Üniversitelerinin kendi “kaymakamları” olması lazım.

Yeni nesil diyoruz, ama hep diyoruz.....Balkan dilleri bölümlerinde okuyan öğrencilerimize de haklarını vermemiz lazım. Birliktelik projelerin ve ekspeditlerin organize edilmesi; Balkanlar`daki Türkçe kökenli sözcükler (ilk aşama) adı altında bir ekspedit, Levinans dediği gibi: “kuram olmadan pratik olamayacağı gibi; pratik olmadan kuram da olmaz”, ilkesiyle öğrencilerimizin hem bilimsel olarak yetiştirmeleri açısından, hem de beraberlik kültürümüzü, folklorümüzü, tarihimizi ve özellikle insanımızı tanıma açısından olmazsa olmaz periodik ilaçlar gibi görüyorum.

Sonuç olarak, bana göre, Balkan dilleri büyük bir mozağiye benzer. Her Balkan dili bu mozağinin bir parçasıdır. Bu parçaları birleştiren, renk ve hayat veren Türkçe`dir. Balkan dillerinde bulunan Türkçe`den gelen ortak sözcükler yalnız büyük

Türkçe'nin mirası değil, Balkan dillerinin de mirasıdır. Bu büyük mirasının değerini incelemeliyiz, korumalıyız. Mozağinden küçük bir parçası bile düşerse, Balkan kültürüne büyük zarar verir, çünkü Türkçe'den gelen sözcükler Balkan ülkelerinin folklorunda, efsanelerinde, masallarında, hikayelerinde ve günlük konuşma dilinde bulunmaktadır. Gerçeklerimizin kökleri açık olmamızdır ve aynı zamanda gerçeklerimizin kökleri ortak tarihimizdedir; köklerimiz, kültür beşiğidir. Aynı beşikte dün atalarımız vardır, bugün biz varız.

Bu yüzden tüm Balkan araştırma merkezlerimizle ve üniversitelerimizle anlaşma yaparak, yüksek lisans ve doktora bu konularda yönlendirerek, türk dilinin ve kültürünün değerini hak ettiği yere koymalıyız. Balkan'daki uluslararası araştırmalar, rasyonel projeler için daha çok yatırım yapılmalı, çünkü yapacağımız her şey gençlerin geleceği için. Bunları yapmazsak Balkan ülkelerinde Türkolojiyi seçmiş olan ve Türkiye'deki Balkan dilleri büyük umutlarla seçmiş olan türk öğrencilere ihanet etmiş oluyoruz.

KAYNAKLAR

Boretzky, N., *Der Türkische Einfluss auf das Albanische, teil 1*, 1975.

Çabej, E., *Për një shtresim kronologjik të huazimeve turke të shqipës*, SF,1975,1.

Demiraj, Sh., *Gjuhësi Ballkanike*, Tiranë, 2004.

Dizdari, T., *Fjalor i orientalizmeve*, Tiranë 2005.

Guboğuz, M., *Rumanya Turkolojisi ve Rumen dilinde Türk sözleri hakkında bazı araştırmalar*, Ankara, 1968.

Kakuk, Z., *Macar dilinde Osmanlı-Türk unsurları, Bilimsel Bildiriler*, Ankara, 1972.

Kakuk, Z., *Recherches sur l'histoire de la lingua Osmanlie des XVI et XVII siecles, les elements Osmanlis de la lingua Hongroise*

Kazazis, K., *The status of Turkisms in the Present-Day Balkan Languages, Aspects of the Balkans. Continuity and Change*, International Balkan Conference, october, 1969.

Kostallari, A., *Rreth depërtimit të turqizmeve në gjuhën shqipe gjatë shekujve XVII-XVIII*, Gjurmime albanologjike, SSHF, Prishtinë 1978.

Latifi, L., *Huazimet turke në gjuhën shqipe krahasuar me gjuhët e tjera të Ballkanit*, Tiranë 2006.

Meyer, G., *Etymologisches Wörterbuch der albanische Sprache*, Strasburg, 1891.

Miklosich, F., *Die Türkischen elemente in den südost-und osteuropaischen sprachen* (V.I-II), Wien, 1884-1890.

Schütz, I., *Gjurmë gjuhësh turke mesjetare në shqipen e sotme, Seminari ndërkombëtar për gjuhën, letërsinë dhe kulturën shqiptare*, Prishtinë, 1986.

Skaljiç, A., *Sırp-Hırvat Dilinde Türkçe Kelimeler*, Ankara, 1957.

Xhuvani, A., Çabej, E., *Prapashtesat e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1962.